

Adriaan de Jong, *Die Dirigenten der Erinnerung. Musealisierung und Nationalisierung der Volkskultur in den Niederlanden 1815-1940*, Münster, Waxmann, 2007, 701 pp., ill., ISBN 978-8309-1667-3 (Beiträge der Volkskultur in Nordwestdeutschland, Band 110)

In deze oorspronkelijk in 2001 in Nederland (Vrije Universiteit, Amsterdam) verschenen dissertatie staat de oprichting (1912) en de uitbouw (tot 1940) van het Nederlands Openlucht Museum in Arnhem centraal. Het gaat daarbij niet alleen om het concept voor het museum, maar ook om de personen die bij de het tot stand komen van het museum een belangrijke rol hebben gespeeld. Naast de aandacht voor het museum komen ook de groeiende belangstelling voor en het bevorderen van de volkscultuur uitvoerig aan de orde en worden er verbanden gelegd met gelijksoortige ontwikkelingen elders in Europa.

De volkscultuur komt op het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw in beeld. Een van de eerste publicisten is J. Frank van Berkhey (1729-1811) en hij is al op zoek naar een Nederlandse identiteit maar vond die niet. De belangstelling groeit als gevolg van de romantiek met haar aandacht voor taal, dialect, volkssprookjes en volksverhalen.

In Nederland was de belangstelling voor de plattelandscultuur nog gering. Het was vandoord een meer burgerlijke en stedelijke cultuur geweest en de voortbrengselen daarvan stonden wel in de belangstelling (de tijd van de Opstand en de Gouden Eeuw) en speelden ook een rol in de ontwikkeling van het nationaal gevoel en de nationale identiteit.

Het vergeten platteland kwam het eerst in beeld in Friesland (ook op zoek naar een bevestiging van de eigen identiteit) met een

opvallende belangstelling voor Hindeloopen (overigens een stadje dat in de 17de en 18de eeuw zijn welvaart dankte aan schippers en kooplieden). In de 19de eeuw was het een dood stadje, maar de relictten (meubels, kleding) trokken grote belangstelling: meubels en kleding vielen op door een grote rijkdom aan kleuren. Men besloot dat dit alles bewaard diende te blijven.

Ook elders kwam op het einde van de 19de eeuw het platteland met zijn eigen cultuur (architectuur, kleding, gebruiksvoorwerpen en rituelen) in de belangstelling te staan.

Er is in de eerste plaats in de tweede helft van de 19de eeuw bij kunstschilders een grote belangstelling waar te nemen voor het platteland en voor de vissersplaatsen met hun specifieke klederdrachten (het Marken- en Volendam-effect en de Holland-mania in de Verenigde Staten). Maar er is meer.

De volkscultuur trok als het ware mee op in de zoektocht naar de eigen identiteit, of anders gezegd, de versterking van het nationaal gevoel in Nederland. Juist op het einde van de eeuw was die zoektocht naar en in het eigen verleden sterk aanwezig. De moderne industrie, de zich snel uitbreidende infrastructuur van spoor-, water- en verkeerswegen, de stadsuitbreiding, het leek alles tegelijk een ernstige bedreiging voor de natuur, de oude monumenten in stad en land en het platteland zelf. Het riep om een tegenbeweging en die kwam er in de vorm van organisaties voor natuurbehoud en monumentenzorg.

Juist die oude voorwerpen, rituelen en monumenten dienden bewaard te blijven omdat ze, zo vond men, continuïteit leverden en zo bijdroegen aan de legitimiteit en het morele gezag van het nationale gevoel.

Veel van het denken rond de volkscultuur werd nog bepaald door een vast geloof in eeuwen oude onveranderd gebleven tradities, zoals dat toen voor veel van de nationalistische uitingen gold (essentialistisch nationalisme). Liefst dacht men dat de platte-

landscultuur direct stamde van, zoals men in de schoolboekjes leerde, *“de tijd van de Friezen en Franken en Saksen in ons land, 500 na Chr”*. In brede kring kwam dan ook het verlangen op naar een museum om al deze oude zaken te bewaren, zeker ook omdat in situ bewaren vaak niet mogelijk was door de vele moderniseringsprocessen.

Mannen als F.A. Hoefer (1850-1938), A.A.G. van Erven Dorens (1872-1960) en J. Kalf (1873-1954) en wat later J. van der Ven (1891-1973) hebben zich voor de museumgedachte ingezet en in concreto voor het Openlucht-museum. Het grote voorbeeld was Scandinavië en in het bijzonder Zweden, waar de bakermat van het openluchtmuseum lag. In Nederland speelde men korte tijd met de gedachte om in een Rijksmuseum alles onder te brengen (kunst, stedelijke en plattelandscultuur), maar vooral van de kant van de kunsthistorici rees daar verzet tegen. In het Rijksmuseum in Amsterdam bleef alleen, naast de kunst een restant van burgerlijke cultuur als het exemplaar voor onze vaderlandse geschiedenis. De weg was nu vrij voor een openluchtmuseum en dat kwam er in 1912 in Arnhem.

Een grote manifestatie in 1919, het Nederlandsch Historisch Volksfeest te Arnhem vestigde de aandacht op de volkscultuur en op het Arnhemse museum. De grote propagandist en organisator Van der Ven vond dit feest een geschenk van *“het volk onzer zich zelf gebleven Nederlandsche gewesten”*.

Naast de museale aanpak was er een sterk levende wens om de cultuur van het platteland ook buiten het museum te tonen, en niet onbelangrijk, de zeden en gebruiken, zoals die in het gevoel van saamhorigheid naar voren kwamen, als voorbeeld aan de samenleving voor te houden. Immers de samenleving of maatschappij werd steeds meer een *Gesellschaft* van losse individuen en miste steeds meer het gevoel van *Gemeinschaft* (samenhang). Vooral Van der Ven en zijn vrouw hebben zich hiervoor ingezet met o.a. het

propageren van de volksdansen. Zij stelden dat het niet fout was om oude verdwenen tradities opnieuw tot leven te wekken (*re-inventing the past*). Iets dat ook nu nog gebeurt als we naar het herleven van het St.-Maartensfeest in Nederland kijken.

Toch leverde die aanpak ook problemen op. De Van der Vens voelden zich in de jaren dertig aangetrokken tot het nationaal-socialisme dat met zijn op bloed en bodem en oude Germaanse riten en symbolen gesteund, zeer gemakkelijk raakvlakken bood met de beoefening en bestudering van de volkscultuur. Anderzijds was het zoeken naar meer *Gemeinschaft* en het verheerlijken van het platteland en de plattelandsbevolking zeker niet een exclusief nationaalsocialistisch gebeuren. Er was een zekere consensus dat *“het gemeenschapsgevoel van het platteland uit het verleden norm [moest] worden voor de toekomstige samenleving en een tegenhanger voor de ‘kosmopolitische’ stedelijke cultuur”*. Vrijwel alle politieke richtingen in Nederland hielden zich met deze zaken bezig en wisselden daarover van gedachten in bijvoorbeeld de Volkseenheidconferenties in de jaren dertig te Woudschoten bij Zeist.

Naast deze ontwikkelingen was er ook de meer wetenschappelijke benadering van de volkscultuur of zoals ook wel geschreven werd volkskunde. Gezaghebbende geleerden waren de Nijmeegse hoogleraar taalkunde, J. Schrijnen (1867-1938) en de Leidse hoogleraar oud-Germaanse taal- en letterkunde Jan de Vries (1890-1964), die overigens meer aandacht wenste voor de wisselwerking tussen hogere en lagere culturen en de plattelandscultuur niet als een soort reïncultuur zag. Helaas verbond hij zijn wetenschappelijke integriteit wel met het nationaal-socialisme.

De Jong heeft zijn studie zeer breed opgezet. Hij steunt op een uitgebreid archiefonderzoek (o.a. collecties in het Openlucht-museum), een gedegen literatuuronderzoek en hij verlicht het boek met ter zake doende illustra-

ties. Belangrijk is dat de Nederlandse museale ontwikkelingen gekoppeld worden aan gelijksoortige ontwikkelingen in Scandinavië en Duitsland en in mindere mate in Groot-Brittannië en Frankrijk.

Opvallend is echter het vrijwel geheel ontbreken van verwijzingen naar Vlaanderen. Daar ontwikkelde zich evenals in Nederland alvroeg in de 19de eeuw een grote belangstelling voor volksverhalen, sprookjes, liederen en andere taaluitingen. Figuren als Jan Frans Willems (1793-1846), Joh.W. Wolf (1817-1855), August Gittée (1858-1909), Alfons De Cock (1850-1921) en Isidoor Teirlinck (1851-1934) hebben in Vlaanderen baanbrekend werk op het gebied van de taal en de volkscultuur verricht. Een van de doelen was, om met Pol De Mont te spreken, naast het beoefenen van de taalwetenschap, het inzetten van de folklore om de verbastering van de Vlaamse volksaard tegen te gaan. Ook hier dus hetzelfde idee als in Nederland dat de volkscultuur en het propageren en cultiveren daarvan de nationale volksaard zou kunnen versterken en 'zuiver' zou kunnen houden.

Interessant is de onderwijskundige vernieuwing die Leo Roels (1882-1969), daarin gesteund door Karel C. Peeters (1903-1973), eind jaren dertig in het Belgische lager onderwijs invoerde met het vak heemkunde. Hier werd de volkscultuur in een bredere context geplaatst, waarin stad en platteland en taal en volksgebruiken als een eenheid werden gezien. Deze opvatting betekende ook meer aandacht voor wisselwerkingen tussen stad en platteland en meer aandacht voor ontwikkelingsprocessen. Het heemkundeaspect noemt De Jong wel en hij noemt daarbij ook Peeters' inbreng.

Toch heeft De Jong deze Vlaamse ontwikkelingen in de volkscultuur niet geheel ten onrechte weggelaten. Hij richt in zijn boek de aandacht vooral op de materiële voortbrengselen van de volkscultuur en op de oprichting van het Openluchtmuseum in Arnhem. Een

openluchtmuseum kwam in Vlaanderen eerst laat van de grond met de oprichting van het museum in Bokrijk bij Hasselt in 1953.

Enige aandacht voor de volksdans en het volkslied zou wel correct zijn geweest. Van der Vens activiteiten op dit terrein krijgen veel aandacht, maar tegelijk vond in Vlaanderen in 1935 bijvoorbeeld de stichting van het Vlaams Instituut voor Volksdans en Volksmuziek plaats. Dit instituut had ook contact met Engelse volksdansexperts.

Het ontbreken van deze verwijzingen is jammer want er waren al sedert de 19de eeuw vrij regelmatige betrekkingen tussen de beoefenaren van de volkscultuur. De contacten waren of persoonlijk of geïnstitutionaliseerd via commissies voor de bestudering van taalkunde, dialectkunde, toponymie en volkskunde. Ook waren en zijn er tijdschriften met gemeenschappelijke redacties.

Die betrekkingen komen zeker aan bod in de hieronder genoemde recente publicaties¹ die zowel de jaren tot als na 1940 behandelen. Jaren die sowieso voor Noord en Zuid van belang zijn omdat de beoefenaren van de volkskunde in die periode allen te maken kregen met een standpuntbepaling tegenover de toenemende ideologische invloed van het nationaalsocialisme op hun vakgebied.

Het onderwerp is duidelijk 'in' en De Jongs boek is in deze reeks een fraai en zeer kundig en rijk bewerkt sieraad.

[Pieter van Hees]

1. M. Beyen, *Oorlog en Verleden. Nationale geschiedenis van België en Nederland 1938-1947*, Amsterdam, 2002. Hierin komt ook de rol van de overheden op het terrein van de volkscultuur aan de orde. Verder R. van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland*, 's-Gravenhage, 1999. In dit boek komt de constructie van de identiteit helder aan bod. B. Henkes, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948*, Amsterdam, 2005. In deze publicatie is er veel aandacht voor de ontsparingen van een aantal volkskundigen in nationaalsocialistische zin.